

Bóna, Martin; Katkin, Slavomír; Kollárová, Renáta

**Výsledky výskumu r. k. kostola Narodenia P. Márie v Zemianskych
Kostoľanoch, časť Dolné Lelovce**

Archaeologia historica. 1996, vol. 21, iss. [1], pp. 253-258

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140198>

Access Date: 23. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Výsledky výskumu r. k. kostola Narodenia P. Márie v Zemianskych Kostolnoch, časť Dolné Lelovce

MARTIN BÓNA – SLAVOMÍR KATKIN – RENÁTA KOLLÁROVÁ

V mesiacoch september–október 1994 bol uskutočnený stavebno-historický výskum a v nadväznosti naň v r. 1995 archeologický výskum r. k. kostola Narodenia P. Márie v Dolných Lelovciach, realizovaný autormi príspevku za účelom získania podkladov pre návrh na vyhlásenie kostola za kultúrnu pamiatku. Tridsať rokov nevyužívaný a opustený kostol sa tak po prvýkrát stal predmetom hlbšej stavebno-historickej analýzy, ktorá priniesla prekvapivé poznatky o dlhodobom vývoji sakrálneho objektu.¹

Doterajšia literatúra o pamiatkach stručne hodnotí kostol ako renesančnú stavbu na gotickom základe (Súpis III, 465), avšak bez poukázania na konkrétny zdroj tvrdenia, pričom staršia literatúra s historickou tematikou protirečivo kladie vznik kostola až do pol. 17. stor. (Ipolyi–Stummer 1876, 400) alebo pol. 18. stor. (Vende 1898, 123). Na stredoveký pôvod objektu pred výskumom poukazovala len jeho poloha na návrší a príslušné mariánske patrocínium.

Dnes zväčša zaniknutá obec s pôvodnou ulicovou zástavbou bola situovaná okolo stredovekej komunikácie na pravom brehu rieky Nitry tak, že kostol svojou výšinnou polohou dominoval na južnom okraji obce.²

Posledné historické štúdie pripúšťajú vznik obce v priebehu 2. pol. 12.–1. štvrt. 13. stor. ako pôvodne šľachtický majetok. V r. 1232 ho už ako majetok nitrianskeho biskupa udeľuje kráľ taverníkovi Maradichovi, pričom v priebehu 1. pol. 14. stor. sa z neho vyčlenili dve samostatné sídelné jednotky, spomínané v metácii Leloviec v r. 1331. Práve v tejto metácii sa spomína aj vrch „Koztolissce“ na západnom okraji dolnej časti Leloviec, ktorý je pravdepodobne najstaršou písomnou zmienkou, pripomínajúcou existenciu kostola v obci (Sedlák–Melníková–Đurina 1976, 89–91), keďže v súpise pápežských decimátorov (1332–37) sa neuvádza ani kostol v D. Lelovciach, ani v neďalekom Kamenci, ktorého filiálkou neskôr boli samotné D. Lelovce (Mišík 1965, 37). Niekedy na prelome 15./16. stor. obec nadobudla rodina Tarnóczyovcov, pričom do r. 1608 bola filiálkou farnosti Kamenec (Paulíny 1894, 233). Od r. 1667 je známa evidencia tunajších katolíckych kňazov, ktorí pravdepodobne pôsobia na novovzniknutej fare, oživenej v r. 1725 (Kmeňko 1925, 96–97). V r. 1965, po pretrhnutí blízkej hrádze s elektrárenským popolčekom, bola obec zväčša zničená a v kostole bolo zistených viacero vlámaní. Skazu objektu dovŕšil požiar v tom istom roku a odvtedy kostol prestal slúžiť svojmu účelu.

Dnes opustená stavba, ponorená do krajiny drasticky poznačených civilizačnými zásahmi, postráda akýkoľvek inventár a jej ďalšie chátranie pozastavila až rekonštrukcia krova a strešnej krytiny v r. 1991.

V smere východ–západ orientovaná jednoloďová stavba s polygonálnym päťbokým presbytériom, sakristiou a predstavanou vežou je prístupná z podvežia na západe, ako aj vstupom na severnej fasáde. Loď prekrývajú tri polia pruskej klenby a presbytérium polkopa s päťicou lunet so zalomeným záklenkom.

Nerovný priebeh a zalamovanie severného múru lode v ňom už pred výskumom napovedalo prítomnosť stavebných konštrukcií z viacerých časových období. V jeho východnej časti sa sondážou podarilo vymedziť rovný blok kamenného muriva hrúbky 0,7 m a dĺžky 7 m, ktorý tvoril severný múr lode najstaršej identifikovanej sakrálnej stavby (obr. 2). Dokazuje to nález primárnej, silno zvlnenej interiérovej omietky so zvyškami

Obr. 1. D. Leľovce, r. k. kostol – pohľad od juhozápadu.

dvoch vrstiev nástenných malieb a jazva vo východnom okraji steny, ktorá určovala predpoklad odtrhnutého ústupku napojenia uzáveru kostola. Tento, ako aj ďalší predpoklad románskeho resp. ranogotického pôvodu stavby, vychádzajúci z charakteru povrchovej úpravy omietky a z fragmentov malieb, potvrdil aj archeologický výskum. Zisťovacie sondy v interiéri kostola obnažili časti základových murív jednolodového kostolíka s apsidou polkruhového, mierne predĺženého pôdorysu, v strede so základom pre oltárnu podnož. Nájdené zvyšky murív dovoľujú rekonštruovať rozmery interiéru lode štvoruholníkového pôdorysu 4,8×4,8 m a šírku apsidy: 3,1 m. Podľa rovnomerného spodného ukončenia interiérovej omietky v sev. murive a na oltárnej podnoži je zistiteľná niveleta pôvodnej podlahy, ktorá sa nachádzala 60 cm nad úrovňou súdobého vonkajšieho terénu. Základy apsidy boli zapustené po skalnaté podložie do hĺbky 77 cm. Takýto pôdorysný typ románskeho

kostola nachádza v samotnom regióne stredného a horného Ponitria bohaté uplatnenie (napr. Chalmová, Otrhánky, Kšinná, Timorazda, Krásno, Klížske Hradište, Sokolníčky, Drážovce...), pričom väčšina podľa doterajších poznatkov vznikla v priebehu 12. až 1./2 13. stor. (Habovštiak 1985, 157–160; Mencl 1937, 129, 135, 138). Presné datovanie nájdených zvyškov kostola v D. Lelovciach na základe nálezového materiálu z archeologického výskumu nie je možné. K vyriešeniu tohto problému môže prispieť pokračovanie výskumu v r. 1996. Z doterajších poznatkov však možno usudzovať, že ide o kostol súvisiaci s počiatkami tejto obce.

V ďalšej stavebnej etape bola loď kostola rozšírená smerom na západ. Nadzemnou sondážou sa z prístavby zachytil opäť len severný kamenný múr hrúbky 0,8 m a dĺžky 5 m, so zachovaným západným armovaným nárožím. Zisťovacia archeologická sonda v mieste predpokladaného ukončenia prístavby na západe obnažila torzo deštruovaného základu záp. steny a schodiskové stupne z opracovaného pieskovca, na ktoré sa napájala vyhladená maltová dlážka. Tieto schodiskové stupne, ako aj zistená vyššia úroveň skalného podložia tu preukazujú pôvodný svahovitý terén, klesajúci v smere západ–východ. Z tohto dôvodu bola prístavba založená veľmi plytko, do hĺbky len niekoľkých centimetrov. Absencia primárnych datovateľných architektonických článkov a nálezový materiál nedovoľujú presnejšie časové zaradenie tejto prístavby. Zvltná, vyhladená interiérová a exteriérová omietka určuje ešte jej stredoveký pôvod a vzhľadom na malý počet fasádnych náterov, zachovaných v nároží pod murivom následnej ranorenesančnej prístavby, možno predpokladať nevelký časový interval medzi týmito stavebnými etapami. Do druhej stavebnej etapy však možno priradiť kamenný portál s polkruhovým nadpražím a okoseným ostentím spolu so zvyškami ďalších profilovaných ostentí, sekundárne použitých v neskorších prestavbách.³

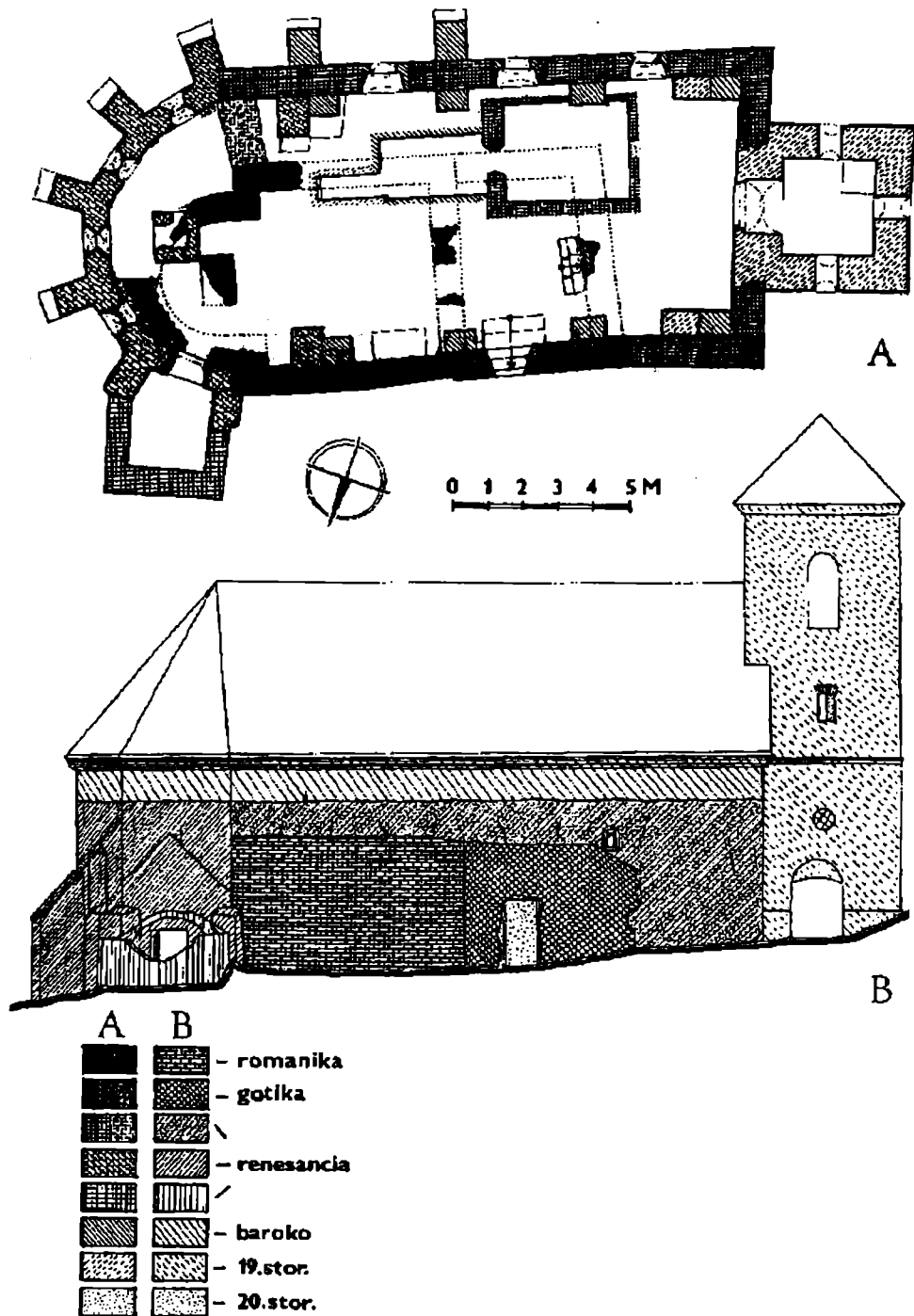
Nasledujúca stavebná etapa, pozostávajúca pravdepodobne z dvoch krátko po sebe nasledujúcich fáz, rozšírila loď západným i južnom smerom. V prvej fáze bol interiér novej lode (13×7,5 m) sprístupnený z juhu druhotne použitým kamenným portálom a ukončený asymetricky situovanou románskou apsidou (obr. 2A), ako to preukazujú jazvy neskôr odbúranej vých. steny lode v podkroví a obnažený základ v juhových. rohu lode. V druhej fáze, po asanácii románskej apsidy a časti rovného uzáveru lode, vzniklo zaklenuté päťboké presbytérium s opornými piliermi, oddelené od lode novým polkruhovým vífazným oblúkom. Presvetlenie interiéru zabezpečovali tri okná juž. fasády, jedno malé okno na sev. fasáde a štyri okná svätyne. K výtvarným prvkom fasád patrila výzdoba nároží svätyne vo forme ôsmich radov štvoruholníkov, zvýraznených maľbou a rytou linkou, ako aj výzdoba okenných paspárt svätyne s rytým pílovým ornamentom, vymedzujúcim trojuholníkové polia s farebným odlíšením biela – tmavobordová. Loď prekrytá dreveným trámovým stropom obsahovala aj novú asymetricky situovanú jednopriestorovú kryptu s valenou klenbou. Do svätyne s polkopulovou klenbou s lunetami umiestnili oltárnu podnož s profilovanou menzou.

Podľa použitých výtvarných a architektonických prvkov v oboch fázach tejto stavebnej etapy ich slohovo radíme do obdobia doznievajúcej gotiky a nastupujúcej renesancie v priebehu 1. pol. 16. stor. a pravdepodobne odrážajú spomínanú zmenu majiteľa obce.

K mladším, zrejme ešte renesančným prístavbám patrí jednopriestorová sakristia s valenou klenbou, ktorú zo severu napojili na svätyňu kostola (obr. 2A).

V ďalšej rozsiahlejšej barokovej prestavbe po r. 1755 (Némethy 1896, 326) loď preklenuly tromi poliami pruskej klenby a spolu so svätyňou zvýšili o 1,2 m vysokú nadstavbu zakončenú bohato profilovanou podstrešnou rímsou. Rozsiahle statické poruchy boli zabezpečené viacerými kovovými tiahkami a dvomi operákmi na juž. fasáde. Po zamurovaní pôvodného vstupu bol tento premiestnený na sev. fasádu, orientovaný k farskej budove. Celý interiér nanovo zariadili barokovým inventárom, ktorý je zachytený ešte na fotografiách z r. 1954.

V poslednej identifikovanej stavebnej etape v 19. stor. k lodi zo západu pristavali hranolovú vežu, ktorej otvorené priečhodné podvežie tvorilo nový vstup do kostola a inte-

Obr. 2. D. Leľovce, r. k. kostol – pôdorys a severná fasáda so slohovou analýzou.

Obr. 3. Kamenný portál južnej fasády. Foto a kresby: M. Bóna.

riér lode doplnili murovanou emporou, nesenou stlačeným klenbovým pásom. O niečo neskôr, na sklonku 19. stor., si rodina Tarnóczyovcov na svahu juhových. od kostola vybudovala dodnes zachovanú monumentálnu rodinnú hrobku v klasicizujúcom slohu.

Z uvedených zistení vyplýva, že doterajšie výskumy priniesli nové závažné poznatky o dlhodobom vývoji sakrálneho objektu. Časové zaradenie jednotlivých stavebných etáp môže spresniť archeologický výskum v okolí kostola, ktorý je naplánovaný na r. 1996. Takto získané poznatky budú môcť byť prezentované pri zamýšľanej obnove a znovuoživení kostola, čím by sa táto cenná pamiatka naplno zapojila do života obce a zachránila pred ďalším chátraním.

Poznámky

- 1 Výskumy mohli prebiehať hlavne vďaka podpore vedenia Obecného úradu v Zemianskych Kostolánoch, ktorý v r. 1994–95 poskytol brigádnikov na čistiace a výkopové práce.
- 2 Zástavbu obce zachytávajú katastrálne mapy z r. 1841 a 1914.
- 3 Fragmentárnosť použitých ostiení, ako aj hojné využívanie takého tvaru portálu zväčša v priebehu celej vrcholnej a neskorej gotiky neposkytuje možnosti pre bližšie časové zaradenie druhej stavebnej etapy. Najstarší známy príklad využitia takéhoto portálu v regióne Hornej Nitry nachádzame už na sklonku 13. stor. v r. k. kostole v Ráztočne (Smoláková–Oriško 1988).

Literatúra

- HABOVŠTIAK, A., 1985: Stredoveká dedina na Slovensku, Bratislava.
- IPOLYI-STUMMER, A., 1876: Historický schematizmus biskupstva banskobystrického od založenia po r. 1876. B. Bystrica (preklad F. Mojtu v knižnici AÚ SAV v Nitre).
- KMETKO, K., 1925: Schematismus cleri dioecesis Nitriensis pro anno a Christo nato MCMXXVI. Nitra.
- MENCL, V., 1937: Stredoveká architektúra na Slovensku. Praha–Prešov.
- MÍŠÍK, M., 1965: Osídlenie Hornej Nitry, In: Historický zborník kraja II, s. 5–72.
- NÉMETHY, L., 1894: Series parochiarum et parochorum Archi-dioecesis Strigoniensis Strigonii. (Preklad F. Mojtu v knižnici AÚ SAV v Nitre.)
- PAULÍNÝ, L., 1894: Dejepis superintendentencie nitrianskej IV. Jasenová.
- SEDLÁK, F.–MELNÍKOVÁ, M.–ĎURINA, A., 1976: Nováky kedysi a dnes. Martin.
- SMOLÁKOVÁ, M.–ORIŠKO, Š., 1988: Ráztočno, r. k. kostol P. Márie – pamiatkový výskum. Bratislava FFUK.
- SÚPIS III: Súpis pamiatok na Slovensku, III. Bratislava 1969.
- VENDE, A., 1898: Nyitrávarmegye községei, In: Magyarország vármegyéi és városai – Nyitrávarmegye. Budapest, s. 26–168.

Zusammenfassung

Ergebnisse aus der Forschung in der Kirche der Jungfrau-Mariä-Geburt in Zemianské Kostofany, Teil Dolné Lelovce

Im Interieur der römisch-katholischen Kirche der Jungfrau-Mariä-Geburt in Zemianské Kostofany, Teil Dolné Lelovce, die infolge eines Feuers nach dem Dammbruch unfern von hier im J. 1965 verlassen worden war, verlief im J. 1994 eine bau-historische und im J. 1995 auch archäologische Forschung. Diese Erforschungen brachten viele neue Erkenntnisse über die langzeitige Entwicklung des Sakralbaues, dessen früher vorausgesetzter mittelalterlicher Ursprung damals noch nicht erwiesen war. Die Kirche ist ein einschiffbau mit dem polygonalen fünfseitigen gewölbten Presbyterium, mit der Sakristei und einem vorgebauten Turm (Abb. 1, 2).

Die Erforschungen bestätigten die vorausgesetzte Existenz und bewiesen die Gestalt des ältesten mittelalterlichen Sakralbaues – des einschiffbaues mit der halbrunden Apside. Dieser Bau hing mit der Gründung des Dorfes Lelovce selbst zusammen, dessen Entstehung man nach den schriftlichen Quellen in die Hälfte des 12. bis ins 1. Viertel des 13. Jh.s legt. Der festgestellte Typ – die dörfliche einschiffkirche mit der verlängerten halbrunden Apside – ist in der Slowakei vor allem für die jüngere zeit der romanischen Sakral Architektur, d. h. 2. Hälfte des 12. und hauptsächlich 1. Hälfte des 13. Jh. s charakteristisch. Das Fundmaterial aus der archäologischen Forschung erlaubt nicht, die Entstehung des Baues genau zu datieren.

Während der folgenden gotischen Bauetappe wurde das Schiff nach Westen erweitert. In der dritten Frührenaissanceetappe entstand ein größeres einschiff mit der Ausnutzung der romanischen Apside, die bald assaniert und durch ein fünfseitiges Presbyterium ersetzt wurde. Unter die Renaissancearchitekturen gehört auch der Zubau der einräumlichen Sakristei. Während der umfangreichen Barockumgestaltung nach der Hälfte des 18. Jh. s wurde das Schiff gewölbt und die Kirche mit neuem Inventar eingerichtet. In der letzten Bauetappe am Ende des 19. Jh.s wurde von der Westseite zum Schiff ein prismenförmiger dreistöckiger Turm zugebaut. Die archäologische Forschung schreitet im J. 1996 weiter fort.

Abbildungen:

1. Dolné Lelovce, die römisch-katholische Kirche – Anblick vom Südwesten.
2. Dolné Lelovce, die römisch-katholische Kirche – Grundriß und nördliche Fassade mit der Stilanalyse.
3. Steinportal der Südfassade.

Foto und Zeichnungen: M. Bóna.